

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเป็นแหล่งรวมทรัพยากรสารสนเทศที่หลากหลายสำหรับอาจารย์ นักศึกษา นักวิจัย และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย และเป็นแหล่งรวมสรรพวิทยาการสำหรับการเรียนการสอน การวิจัย การศึกษาค้นคว้า ตลอดจนให้บริการวิชาการแก่สังคม ซึ่งสอดคล้องกับสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย (2544, หน้า 3) ได้กล่าวไว้ว่า ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมีหน้าที่หลักในการสนับสนุนการเรียนการสอน การวิจัย และบริการทางวิชาการแก่มหาวิทยาลัยทุกระบบการศึกษา ตลอดจนส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง และตลอดชีวิต ห้องสมุดจึงปรับเปลี่ยนการดำเนินงานให้สอดคล้องกับหลักสูตรการเรียนการสอน และนโยบายของผู้บริหารมหาวิทยาลัยยิ่งขึ้น อีกทั้งในปัจจุบันเทคโนโลยีสารสนเทศได้เข้ามามีบทบาทต่อการเรียนการสอนเป็นอย่างมาก จึงทำให้เกิดรูปแบบการเรียนการสอนแบบใหม่ที่เรียกว่า การเรียนอิเล็กทรอนิกส์ (e-learning) หรือ อิเล็กทรอนิกส์เลิร์นนิ่ง (electronic learning) คือ การเรียนรู้ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นการเรียนโดยใช้คอมพิวเตอร์มาช่วยสอน ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของการใช้วีดิทัศน์ ซีดีรอม สไลด์ฉายดาวเทียม อินเทอร์เน็ต อินทราเน็ต และสัญญาณโทรศัพท์ก็ได้ นอกจากนี้ การเรียนอิเล็กทรอนิกส์ยังเป็นลักษณะการเรียนแบบออนไลน์อีกด้วย กล่าวคือการเรียนการสอนที่สามารถโต้ตอบกันได้เหมือนเรียนในห้องเรียนปกติ บทเรียนจะแสดงข้อมูลเป็น ภาพ เสียง และภาพเคลื่อนไหวผสมผสานกัน ซึ่งทำให้การเรียนการสอนแบบนี้ น่าสนใจมากขึ้น (สุภชัย สุชนะรินทร์ และกรรณก วงศ์พานิช, 2545, หน้า 15) นอกจากนี้อาจารย์ยังสามารถปรับปรุง แก้ไขรูปแบบ และเนื้อหาในบทเรียนต่าง ๆ แต่ละหน้าได้ด้วยตนเองตลอดเวลา ทำให้บทเรียนมีความทันสมัย และทันต่อเหตุการณ์อยู่เสมอ

มหาวิทยาลัยหลายแห่งต่างเห็นความสำคัญของการเรียนการสอนรูปแบบนี้ และได้นำมาเปิดสอนเป็นหลักสูตรเต็มรูปแบบเป็นมหาวิทยาลัยแรก คือ มหาวิทยาลัย-อัสสัมชัญ ในปี พ.ศ. 2549 และหลักสูตรแรกที่เปิดสอน คือ หลักสูตรวิทยาศาสตร-มหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ และต่อมาได้เปิดเพิ่มอีก 3 หลักสูตร คือ หลักสูตร-วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร หลักสูตร-วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิธีวิทยาอิเล็กทรอนิกส์ และหลักสูตรดุริยางค์บัณฑิตวิทยา-อิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งเป็นหลักสูตรปริญญาเอก สาขาวิชาวิธีวิทยาอิเล็กทรอนิกส์แห่งแรกของโลก (ศรีศักดิ์ จามรมาน, 2551, หน้า 45) และต่อมามหาวิทยาลัยอีกหลายแห่งได้เปิดหลักสูตรการเรียนการสอนแบบดังกล่าว เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร เป็นต้น

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเป็นหน่วยงานหนึ่งที่มีส่วนในการสนับสนุนและพัฒนาการเรียนการสอนรูปแบบนี้เป็นอย่างมาก ห้องสมุดจึงได้จัดการทรัพยากรสารสนเทศให้อยู่ในรูปอิเล็กทรอนิกส์ จากเดิมหนังสือที่อยู่ในรูปสิ่งพิมพ์จึงถูกนำมาแปลงโดยผ่านกระบวนการทางอิเล็กทรอนิกส์ หรือจัดหาทรัพยากรสารสนเทศที่อยู่ในรูปอิเล็กทรอนิกส์แล้วนำมาเข้าสู่ระบบฐานข้อมูลของห้องสมุด และให้ผู้ใช้เปิดอ่านผ่านหน้าจอคอมพิวเตอร์หรืออุปกรณ์ทางอิเล็กทรอนิกส์อื่น และจึงเรียกทรัพยากรสารสนเทศดังกล่าวว่า “เอกสารอิเล็กทรอนิกส์” หรือ Electronic Document

ในระยะเริ่มแรกเอกสารอิเล็กทรอนิกส์มีลักษณะเป็นแฟ้มข้อมูลประเภท Document, Text และ Portable Document Format จนมีการพัฒนาภาษาเอชทีเอ็มแอล (hypertext markup language) เกิดขึ้น ปัจจุบันเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ไม่ได้เป็นเพียงแค่ตัวหนังสืออย่างเดียว แต่ยังสามารถแทรกเสียง ภาพนิ่ง และภาพเคลื่อนไหวได้อีกด้วย นอกจากนี้ยังสามารถเชื่อมโยงข้อมูลไปยังแหล่งอื่นได้ ทำให้เอกสารนั้นมีความน่าสนใจและมีเนื้อหาที่สมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น จากเอกสารที่ผลิตขึ้นมาไม่กี่หน้าจึงพัฒนามาเป็นเล่มแล้วเรียกว่า “หนังสืออิเล็กทรอนิกส์” หรือ e-book ซึ่งคุณสมบัติข้างต้นเหมาะสมอย่างยิ่งในการพัฒนาให้เป็นสื่อการเรียนการสอน เอกสารอิเล็กทรอนิกส์จึงมีส่วนพัฒนาแวดวงการศึกษาอย่างกว้างขวาง ทั้งการผลิตตำราเรียน หนังสือประกอบ แบบทดสอบความรู้ในบทเรียน จึงออกมาในรูปแบบที่เป็นเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งทำให้นักศึกษา อาจารย์

และนักวิจัย ตลอดจนผู้ใช้บริการห้องสมุด สามารถเข้าถึงทรัพยากรสารสนเทศฉบับเต็ม (full text) ได้โดยปราศจากข้อจำกัดในเรื่องเวลาและสถานที่ หรืออาจกล่าวได้ว่า ผู้ใช้สามารถเข้าถึงทรัพยากรสารสนเทศฉบับเต็มได้ตลอด 24 ชั่วโมง แม้จะอยู่ที่บ้านของตนเองก็ตาม

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์มีหลายรูปแบบ เช่น ข้อมูลจากซีดีรอม ข้อมูลจากฐานข้อมูลออนไลน์ ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ ข้อมูลจากหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ ข้อมูลจากวารสารอิเล็กทรอนิกส์ ข้อมูลในรูปแบบสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่แปลงมาจากข้อมูลในรูปแบบสิ่งพิมพ์ หรือข้อมูลที่รวบรวม จัดสร้าง และจัดเก็บขึ้นมาใหม่ที่ใช้สามารถเข้าถึงเนื้อหาเอกสารฉบับเต็มหรือฉบับย่อ เป็นต้น ห้องสมุดมหาวิทยาลัยได้พยายามจัดหาทรัพยากรสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ทุกรูปแบบครอบคลุมทุกสาขาวิชาและตรงกับความต้องการของผู้ใช้มากที่สุด

นอกจากนี้ห้องสมุดมหาวิทยาลัยยังมีการจัดทำความร่วมมือระหว่างห้องสมุดมหาวิทยาลัยขึ้น เพื่อใช้ทรัพยากรสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ร่วมกันให้เกิดประโยชน์สูงสุด เป็นการประหยัดงบประมาณ และสามารถแลกเปลี่ยนทรัพยากรสารสนเทศกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงเกิดโครงการพัฒนาเครือข่ายระบบห้องสมุดในประเทศไทยหรือ Thai Library Integrated System (ThaiLIS) ขึ้น โดยเริ่มจากความร่วมมือระหว่างสถาบันอุดมศึกษาของรัฐเดิม จำนวน 24 แห่ง ในระยะแรก จากนั้นจึงขยายความร่วมมือไปสู่มหาวิทยาลัยราชภัฏ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล สถาบันเทคโนโลยีปทุมวัน และปัจจุบันยังครอบคลุมไปยังมหาวิทยาลัยเอกชน วิทยาลัยการสาธารณสุข และวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนีซึ่งมีอยู่ทั่วประเทศอีกด้วย โดยมีเป้าหมายของโครงการ คือ (1) ดำเนินการพัฒนาระบบฐานข้อมูลสหบรรณานุกรม (union catalog) ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยทั้งหมด เพื่อให้ผู้ใช้สามารถสืบค้นเพียงครั้งเดียวจะได้ข้อมูลจากมหาวิทยาลัยทุกแห่งทั่วประเทศ (2) ดำเนินการจัดให้มีการบริการฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ (reference database) เพื่อใช้ทรัพยากรร่วมกันระหว่างห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทยทุกแห่งและพัฒนาให้มีการบริการจัดส่งสารสนเทศระหว่างห้องสมุดด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ผ่านเครือข่าย เพื่อสนองความต้องการของผู้ใช้ห้องสมุดได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และ (3) ดำเนินการพัฒนาระบบฐานข้อมูลจัดเก็บเอกสารในรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์ (digital

collection) ซึ่งเป็นการจัดเก็บเอกสารฉบับเต็มพร้อมภาพ (full text and image) ของเอกสารวิจัย วิทยานิพนธ์ที่มีในห้องสมุดมหาวิทยาลัยทุกแห่งในประเทศ อีกทั้งเป็นการส่งเสริมพัฒนาระบบและการบริการให้มีความทันสมัยอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2552)

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยหลายแห่งมีแนวทางการพัฒนาให้เป็นห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์มากขึ้น ทำให้ห้องสมุดสามารถตอบสนองความต้องการและเข้าถึงผู้ใช้บริการได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยของสุจิรา อัมรักเลิศ (2547) ที่ศึกษาเรื่อง การดำเนินงานห้องสมุดดิจิทัลในสถาบันอุดมศึกษาสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย พบว่าห้องสมุดมีนโยบาย และงบประมาณในการดำเนินงาน โดยมีงานเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นหน่วยงานรับผิดชอบ ทรัพยากรสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ส่วนใหญ่สร้างจากวิทยานิพนธ์และยังไม่มีกำหนดสิทธิในการเข้าถึง และห้องสมุดส่วนใหญ่มีการร่วมมือกับหน่วยงานอื่นในการดำเนินงาน

การดำเนินงานของห้องสมุดมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งจะแตกต่างกันไปตามนโยบาย ทัศนคติของผู้บริหาร งบประมาณ เป็นต้น และด้วยความหลากหลายด้านการดำเนินงาน ห้องสมุดแต่ละแห่ง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจและเล็งเห็นว่าควรที่จะศึกษาสภาพการ พัฒนาและการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย และผลการศึกษาที่ได้สามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาและการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ให้มีประสิทธิภาพและมาตรฐานต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนาและการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาสภาพการพัฒนาเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย
2. เพื่อศึกษาสภาพการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย

3. เพื่อศึกษาสภาพการให้บริการเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย

4. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย

สมมติฐานของการวิจัย

1. ห้องสมุดสังกัดมหาวิทยาลัยต่างกันมีการพัฒนาและการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดแตกต่างกัน

2. ห้องสมุดสังกัดมหาวิทยาลัยต่างกันมีปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาและการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดแตกต่างกัน

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย โดยศึกษาในด้าน การกำหนดนโยบาย การคัดเลือก การจัดหา การจัดสร้าง และการให้บริการผู้ใช้ โดยศึกษากลุ่มของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย 3 กลุ่ม คือ ห้องสมุดกลุ่มมหาวิทยาลัยของรัฐ ห้องสมุดกลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ และห้องสมุดกลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ บรรณารักษ์หัวหน้างานหรือบรรณารักษ์ที่รับผิดชอบงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย จำนวน 100 แห่ง และใช้วิธีการสุ่มเพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ บรรณารักษ์หัวหน้างานหรือบรรณารักษ์ที่รับผิดชอบงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัย จำนวน 80 แห่ง ประกอบด้วย ห้องสมุดกลุ่มมหาวิทยาลัยของรัฐ จำนวน 19 แห่ง กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ จำนวน 32 แห่ง และกลุ่มห้องสมุดมหาวิทยาลัยเอกชน จำนวน 29 แห่ง

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

งานวิจัยนี้จะทำให้ทราบถึงผลการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย ทำให้ทราบนโยบายการดำเนินงาน การคัดเลือก การสร้าง การให้บริการ และทำให้ทราบปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยในประเทศไทย ซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาห้องสมุดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ห้องสมุดมหาวิทยาลัยสามารถนำข้อมูลไปใช้เป็นแนวทางในการบริหารงานห้องสมุดได้ เช่น กำหนดนโยบายการดำเนินงานห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ สร้างมาตรฐานการดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุด เพิ่มความร่วมมือระหว่างห้องสมุดในการใช้ทรัพยากรสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ร่วมกัน เป็นต้น
2. คณะทำงานพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศสถาบันอุดมศึกษาสามารถนำข้อมูลไปกำหนดแนวทางการพัฒนาเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ได้
3. สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาสามารถนำข้อมูลไปเป็นแนวทางการจัดหาและให้บริการฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ในโครงการพัฒนาเครือข่ายระบบห้องสมุดในประเทศไทย (ThaiLIS) ได้

นิยามศัพท์เฉพาะ

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ คือ สื่อที่ผ่านกระบวนการทางอิเล็กทรอนิกส์ด้วยคอมพิวเตอร์ ทำให้เอกสารอยู่ในรูปแฟ้มข้อมูลที่มีเนื้อหาทั้งที่เป็นข้อความ ภาพ

ภาพเคลื่อนไหว เสียง ผสมผสานกัน โดยจัดเก็บ เผยแพร่ และค้นคืนในรูปอิเล็กทรอนิกส์

การพัฒนาเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ คือ การจัดซื้อ การผลิต การแลกเปลี่ยน การรับบริจาค เพื่อให้ได้มาซึ่งเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุด โดยครอบคลุมกระบวนการตั้งแต่การกำหนดนโยบาย งบประมาณ การคัดเลือก และงานอื่น ๆ

การดำเนินงานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ คือ กระบวนการทั้งหมดในการจัดเตรียมเอกสารอิเล็กทรอนิกส์เพื่อให้บริการของห้องสมุด โดยครอบคลุมขั้นตอน การทำทะเบียน การจัดหมวดหมู่ การจัดทำเครื่องมือช่วยค้น ตลอดจนการจัดเตรียมเอกสารอิเล็กทรอนิกส์เพื่อให้บริการ

การสร้างเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ คือ กระบวนการในการนำสื่อมาผ่านกระบวนการทางอิเล็กทรอนิกส์ด้วยคอมพิวเตอร์ ทำให้เอกสารอยู่ในรูปแฟ้มข้อมูล หรือกระบวนการนำเอาแฟ้มข้อมูลประเภทต่าง ๆ เช่น .doc, .exl, .ppt, .jpg, .tif, .html และ .pdf เป็นต้น มาแปลงให้อยู่ในรูปแฟ้มข้อมูลที่กำหนดใช้เป็นมาตรฐานเดียวกันของห้องสมุด และนำเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ที่ได้เข้าสู่ฐานข้อมูลทรัพยากรสารสนเทศของห้องสมุด โดยจัดเป็นหมวดหมู่และสร้างดัชนีเพื่อสะดวกในการสืบค้น

การบริการเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ คือ การให้บริการเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ของห้องสมุดมหาวิทยาลัยทั้งที่เป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น ซีดีรอม แผ่นบันทึก และบนเครือข่ายคอมพิวเตอร์ เช่น อินทราเน็ต อินเทอร์เน็ต เป็นต้น ซึ่งให้บริการแตกต่างกันไปตามนโยบาย ระเบียบ และข้อบังคับของห้องสมุดแต่ละแห่ง และสำหรับสมาชิกแต่ละประเภทแตกต่างกันไป

ห้องสมุดมหาวิทยาลัย คือ หน่วยงานสำหรับบริการทรัพยากรสารสนเทศในมหาวิทยาลัย ซึ่งอาจเรียกว่าสำนักหอสมุด หรือชื่ออื่นใด และมีหน้าที่หลักในการส่งเสริมการเรียนรู้ การสอน การวิจัย ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม และบริการทางวิชาการแก่มหาวิทยาลัย ทุกระบบการศึกษาและแก่สังคม ตลอดจนส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องและตลอดชีวิต ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งห้องสมุดมหาวิทยาลัยไว้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. มหาวิทยาลัยของรัฐ คือ มหาวิทยาลัยของรัฐเดิม จำนวน 24 แห่ง

2. มหาวิทยาลัยราชภัฏ คือ มหาวิทยาลัยที่เปลี่ยนชื่อมาจากสถาบันราชภัฏ
จำนวน 40 แห่ง

3. มหาวิทยาลัยเอกชน คือ มหาวิทยาลัยที่ดำเนินงานโดยเอกชนทั้งหมด จำนวน
36 แห่ง

ความร่วมมือในการพัฒนาเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ คือ ความร่วมมือของห้องสมุด
มหาวิทยาลัยในประเทศไทยในการพัฒนาเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ให้เป็นมาตรฐาน
เดียวกันเพื่อประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนและใช้เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ร่วมกัน เช่น
ความร่วมมือที่เกิดจากคณะทำงานพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศสถาบันอุดมศึกษา
โครงการพัฒนาเครือข่ายระบบห้องสมุดในประเทศไทย หรือ ThaiLIS เป็นต้น